

ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA ZEYTUN ERMENİ MESELESİNİN HALLİ *

Yrd. Doç. Dr. YAŞAR AKBIYIK

Ermeni konusu XIX ve XX. yüzyıllarda gerek iç gerekse dış politika-
da Türk komuoyunu meşgul eden meselelerden birisidir. Türklerin Ana-
dolu'ya ayakbasmaları ile başlayan Türk-Ermeni münasebetleri XIX.
yüzyıla kadar iyi bir seyir takip ederken, bu yüzyılın ikinci yarısından iti-
baren Ermeniler tarafından tek taraflı olarak bozulmasını, Osmanlı İmpa-
ratorluğu'nu bölme ve paylaşma faaliyetlerinden ayrı düşünmek mümkün
değildir. Batılı devletler Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmaya faaliyetlerini Er-
menileri kullanmak suretiyle ülke içine yaymışlar ve gayelerini gerçekleştire-
me yolunda onları maşa olarak kullanmışlardır. Ermeniler ise olayları
gerçekçi bir değerlendirmeye tâbi tutmadan kışkırtmalara alet olmuşlar ve
yüzyıllarca bütün nimetlerinden istifade ettikleri Türk devletini yıkmaya yo-
lunda Batılı devletlerin saflarında yer almışlardır. XIX. yüzyılın son yarısı-
nda başlayan Ermenilerin bu faaliyetleri Osmanlı Devleti'nin son asırda
maruz kaldığı saldırılara paralel olarak gelişme istidâdı göstermiş ve ülke-
nin her tarafına yayılmıştır. Çeşitli nümayiş ve isyanlar şeklinde kendini
gösteren Ermenilerin bu faaliyetlerinin özellikle Anadolu'daki bazı Ermeni
yerleşim merkezlerinde yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Bu merkezlerden
birisi de bugün Süleymanlı olarak bilinen, Maraş sancağına bağlı Zeytun
kazası idi. Toros dağları silsilesi içinde bulunan ve Maraş'ın kuzeyine
düşen Berit dağının güney eteklerinde yer alan, Zeytun, eski bir Ermeni
yerleşim merkezi idi.

Dağlık arazide sarp bir mevkide bulunan Zeytun Ermenileri, arazi
şartlarından da istifade ederek bir nevi feodal idare altında toplanmış
olup, "İşhan" adı verilen kişiler tarafından yönetiliyorlardı. Bu idare tarzı
1895 yılına kadar devam etti. Osmanlı Devleti bu yılda hem İşhanların
nüfuzuna hem de bu idare tarzına son verdi¹. Zeytun Ermenileri vergile-
rin fazlalığından şikayetle Devlet'e vergi vermek istemiyorlardı. Hatta, Os-

* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun 1987-1988 Ankara dışı konfe-
ransları serisinden olarak, Kahramanmaraş III. Kurtuluş Sempozyumunda (10-11 Şubat
1988) sunulan bu bildiri genişletilerek kaleme alınmıştır.

¹ Ermeni Komitelerinin Amâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi, İstanbul 1332, sf. 26.

manlı sultanı IV. Murat'tan vergiden muaf olduklarına dair bir ferman aldıklarını, ancak bu fermanın 1884 yılında çıkan bir yangında yanmış olduğunu ileri sürmek suretiyle Devlet'e karşı gerçekleştirdikleri isyanlarını meşru göstermek istemişlerdir². Tarihi gerçeklerle hiçbir ilgisi olmayan böyle bir görüşten yola çıkan Ermeniler Osmanlı Devleti'ne karşı zaman zaman isyan etmişler ve bölgede yıllarca kargaşa unsuru olmuşlardır. Tarihte Zeytun Ermenilerinin isyan niteliği taşıyan başkaldırmaları o kadar fazladır ki sayılarını kesin olarak tesbit etmek mümkün olmamıştır. Geçmişte yapılmış olan bu isyanların sayısı kırk ilâ elliye arasında tahmin edilmektedir³.

Başlangıçta Devlet'e vergi vermeme şeklinde ortaya çıkmış olan bu isyanlar daha sonra istiklâl kazanma fikrine dönüşmüştür. Zeytun Ermenilerinin büyük çaptaki isyanlarından birisi, Hınçak komitacılarından Aghasi, Abah, Mleh, Nichan, Hratchia ve Garabet tarafından başlatılan 1895 isyanıdır. Bu Ermeni komitacıları Zeytun'a gelerek, İskenderun limanında emirlerine hazır bir İngiliz zırhlısı beklediğini ve Avrupa devletlerinin istiklâlâle yönelik hareketlerini takdir ettiklerini beyanla, Ermeni halkını isyana teşvik ettiler. İsyandan amaçları batılı devletlerin müdahalelerine zemin hazırlayarak, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü çabuklaştırmak ve bağımsız bir Ermeni devleti kurma yolunda ilk adımı atmaktı. 24 Ekim 1895'te başlayan Ermeni isyanı üzerine 24 Aralık 1895 tarihinde Türk askerî birlikleri Zeytun'u kuşattı. Kuşatma sonucu sıkışan Ermeniler, İngilizlerin Halep Konsolosluğu'na başvurarak İngiliz Hükümeti'nin olaya müdahale etmesini istediler. Bunun üzerine Halep'teki Rusya, Fransa, İngiltere, Almanya ve Avusturya'yı temsilen İtalya konsolosları Zeytun'a gelerek araya girdiler ve uzlaşma teklif ettiler. Sonuçta, savaştıkları silahların teslimi, genel af, Ermeni komitacıların yurt dışına çıkarılması, vergilerin azaltılması şartları ile asiler teslim oldu. Böylece isyan sona erdi⁴.

Zeytun Ermenileri bir kez daha batılı devletlerin müdahalesi ile isyanları karşılığında hiçbir ceza görmeden kurtuldular. Osmanlı Devleti ne za-

² Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul 1976, sf. 488.

³ Mehmet Hocaoglu, Arşiv Vesikaları ile Tarihte Ermeni Mezalimi, İstanbul 1976, sf. 297.

⁴ Ermeni Komitelerinin Amâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi, sf. 30. Mehmet Hocaoglu, a.g.e. sf. 301. Kamuran Gürün, Ermeni Dosyası, Ankara 1985, sf. 160. Bu isyanın elebaşlarından Aghasi, Zeitoun (traduction d'Archag Tchobanian, Paris 1897) adlı eserinde, isyan sırasında Türklerin onüçbini asker olmak üzere yirmibin kayıp verdiğini zikreder. Bakınız, Kamuran Gürün, a.g.e. sf. 160.

man Zeytun Ermeni meselesini halletmek hususunda harekete geçse, batılı devletler Ermeniler lehine araya girmişler ve etkili tedbirler alınmasını önlemişlerdir. Görevleri olmadığı halde batılı devletlerin olaylara müdahale etmesi, Ermenilerin cüretini artırmanın yanısıra, giderek Türklere karşı düşmanlık duygusunun doğmasına ve büyümesine sebep olmuştur.

Zeytun Ermenileri I. Dünya Savaşı esnasında cephede düşman kuvvetleriyle işbirliği içine girdiler. Devlet güçleri cephede düşmanla mücadele ederken Ermeniler da içeriden isyan ettiler. İlk isyan Zeytun'da çıktı. Devletin seferberlik ilan etmesinden sonra Zeytun Ermenileri bu emre muhalefet ettiler. Vergi vermeyi reddettiler. Askerlikten kaçmaya başladılar. Seferberlik emri gereği, Türklerin askerlik şubelerine gitmesini engellemeye kalkıştılar. Askerlik hizmetine karşılık kumandan ve subayları kendilerinden olmak üzere "Zeytun Fedai Alayı" adıyla aralarında silahlı bir milis teşkiline izin verilmesini istediler. Buna izin verilmeyince silahlı çeteler kurup isyan hazırlığına başladılar. Ermeni çeteleri 17 Ağustos 1914'te Zeytun askerlik şubesinden köylerine gitmekte olan Andırın'lı Türklere saldırıp paralarını aldıktan sonra birçoğunu katlettiler. Türk askerî birliğinden bir nakliye koluna saldırıp altı jandarmayı öldürdüler⁵.

Ermenilerin bu saldırıları üzerine Andırın ileri gelenleri Harbiye Nezareti'ne bir telgraf çektiler. Telgrafta, Zeytun'daki Ermeni eşkıyasının ötedenberi isyan ile Türklerin millî ve dinî şerefini rencide ettiğini, 1895 isyanında birçok masum kişiyi katleden bu isyancıların cezalandırılacağı yerde affedilmelerinin cüretlerini artırdığını bildirdiler. Seferberlik emri gereği Zeytun'a gidip gelmekte olan Türk askerlerinden altmış kadarını soyan ve jandarma Ahmet'i öldüren⁶ Ermeni eşkıyalarının cezalandırılmasının gerektiği, bu yapılmadığı takdirde seferberlik emrinin kötü etkileneceğini, İslâm ve Hristiyan halkı üzeceğini belirttiler. Eğer isyancılar bu defa da affedilecekse kendilerinin bu konuda serbest bırakılmasını veya Ermeni zulmünden kurtulmak için göç edebilecekleri bir yer gösterilmesini istedikler⁷.

⁵ Ermeni Komitelerinin Amâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi, sf. 218, Kamuran Gürün, a.g.e. sf. 200.

⁶ Göksun'dan Andırın'a Jandarma Ahmet'in koruması altında sevk edilen iki Ermeni katili, Ahmet'i Şevikli köyü yakınında öldürüp cesedini ormana atılar. Yapılan araştırmada suç aleti silah bir Ermeninin evinde, suçlu da Kozan'da yakalandı. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı İstiklâl Arşivi, (ATESE) arşiv no: 1/131, klasör no: 2287, dosya no: 12, fihrist no: 3-3 Bakınız ek: 1.

⁷ ATASE, arşiv no: 1/131, klasör no: 2287, dosya no: 12, fihrist no: 1-27. Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, yıl: 1987, sayı: 86. Telgrafta oniki Türk'ün imzasının yanısıra Ermenilerden Semerciyân Artin ve Araklıyan Miyanesin de imzası bulunmaktadır.

Kırk kişilik bir Ermeni çetesi Zeytun'a bir saat mesafede yirmibir Türk yolcusunu soydu ve üzerlerindeki paraları aldı. Bu haberin Zeytun'da duyulması üzerine Türk jandarmaları katliamdan korktukları için kasabayı terketti. Bunun üzerine Maraş Mutasarrıflığı Harbiye Nezaretinden, şehirde bulunun binyüzaltmış mevcutlu depo taburunun Zeytun'a gönderilmesini, ayrıca savaş sebebi ile Zeytun'dan kaldırılmış olan Türk kuvvetlerinin yerine yeni kuvvetler konulmasını istedi⁸. Çok geçmeden küçük bir jandarma müfrezesi Maraş Zeytun arasında otuz kişilik bir Ermeni çetesinin hücumuna uğradı. Altı Türk şehit oldu. Jandarmaların koruması altında, seferberlik emri gereği Zeytun'a gelmekte olan Türk gençleri Ermeni çeteleri tarafından kiliseye hapsedildiler. Türklere yapılan saldırıların artması üzerine Osmanlı Orduları Başkumandanlığı tarafından yetkililere; suçluların cezalandırılması ve Ermenilerle meskun yerlerden geçecek olan Türk müfrezelerinin iyi teşkilatlandırılması emri verildi⁹.

Bunun üzerine Türk askerî birlikleri Zeytun Ermenilerinin isyanını bastırmak amacıyla 1915 yılı Mart ayı sonlarına doğru Zeytun'a hareket etti. Kasabanın kuşatılması üzerine sayıları beşyüz ile altıyüz arasında bulunan Ermeni isyancıları Zeytun'un en muhkem yeri olan Tekye Manastırına sığındılar. 25 Mart 1915'te sabahtan akşama kadar devam eden çarpışmalar sonucunda Ermeni isyancılardan bir kısmı gece karanlığından istifade ederek firar ettiler. Çarpışmalar sırasında Türk kuvvetleri biri binbaşı¹⁰ olmak üzere sekiz şehit, yirmialtı yaralı verdi. Ermeniler ise otuzyediyi ölü, yüz kadar yaralı verdiler. Yapılan arama sonucunda çarpışmalara katılmış olan beş Ermeni şâkisi, onaltı şüpheli şahıs, çeşitli silahlar, barut ve zararlı yayınlar ile iki gizli cemiyete ait mühür ele geçirildi. Bu harekât etrafta tesirini gösterdi. Üçyüz kadar Ermeni, Türk askerlerine kendiliklerinden teslim oldu. Zeytun'a kâfi miktarda asker yerleştirildi. Ayrıca IV. Kolordu Kumandanı Cemal Paşa tarafından, Maraş'a gidecek olan Fahri Paşa'ya, eğer lüzum görülürse Zeytun civarındaki kuvvetlerin artırılması emri verildi¹¹.

⁸ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, yıl: 1982, sayı: 81, belge no: 1806.

⁹ ATASE, arşiv no: 4/3671, klasör no: 2818, dosya no: 59, fihrist no: 1-12.

¹⁰ Ermeni isyanının bastırılması sırasında şehit olan Maraş jandarma Bölük kumandanı Binbaşı Süleyman Bey'in ismine izafeten "Zeytun" ismi Padişahın buyruğu ile "Süleymanlı" olarak değiştirilmiştir. Bakınız, Takvim-i Vekayi, 26 Mayıs 1331, numara: 2196.

¹¹ ATASE, arşiv no: 1/131, klasör 2287, dosya 12, fihrist 1-33, 1-34. Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, yıl: 1987, sayı: 86.

Cemal Paşa Güney Anadolu'daki Ermeni isyanlarının sebeplerini şöyle açıklıyor. "Bence kesinlikle meydana çıkmış hakikatlerdendir ki İskenderun Körfezi'nden başlayarak Dört Yol, Musababa, Halep, Antep, Urfa ve Zeytun taraflarında yapılacak bir Ermeni ihtilâlinin, Suriye'yi Anadolu'dan ayırabilecek bir teşebbüs olacağını pek güzel takdir etmiş olan Fransız ve İngiliz Doğu Akdeniz Orduları Kumandanları, Çanakkale muharebelerinin en müthiş anlarında Ermenilere verdikleri emirlerle bu isyanı yaptırmışlardır. Zaten buralarda Ermeniler çoktan beri isyana hazır bulduklarından işe başlamaları için bir emir almaları kâfi idi. Acaba bu kanaatimin doğru olmadığını ilgili devletlerin alâkalı memurları iddia edebilir mi?"¹² Amerikan Millî Ermeni Savunma Komitesi Başkanı Miran Seraslan ve maiyetinin İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği mektup, Cemal Paşa'nın bu görüşlerini teyit etmektedir. Mektupta; Kilikya'ya gönüllü sevk etmek için hazırlık yaptıkları, oradaki Ermenilerin, Sis, Haçın, Zeytun, Fırnıs, Maraş ve Fındıcak'ta isyan bayrağı açarak Toroslardan Akdeniz'e kadar bir savaş sahası oluşturulacakları, böylece Türklerin Mısır'a doğru ilerlemelerine engel olunabileceği bildirilmektedir¹³.

Devletin silahlı kuvvetlerinin savaş sırasında cephede çarpıştığı bir sırada isyan ederek dahili bir cephe açan Zeytun Ermenileri bu hareketleri sonucu tehcir kapsamı içine alındılar. Buna göre, Zeytun'da ikametleri uygun görülmemelerle, Maraş'ta zararlı faaliyetlerde bulunan Ermenilerin Konya taraflarına mecburî göçe tâbi tutulmalarına karar verildi¹⁴. IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'ya göre; bu uygulama Osmanlı Devleti için mecburiyet arzetmekteydi. Aksi halde, düşmanın cephede yeni bir yığınağı durumunda, Zeytun ve benzeri gibi Ermeni isyan merkezlerinde, sırf güvenlik amacıyla birçok kuvvet bulundurmamak zorunda kalınacaktı¹⁵. Bu mecburiyet karşısında Zeytun'dan tehcire tabi tutulan Ermenilerin bir kısmı Konya taraflarına gönderildi. Ermenilerin yol esnasında ve gittikleri yerlerde istirahatlarının temin edilmesi hususunda her türlü tedbir alındı¹⁶. Hatta bu hususu teftiş etmek için IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa Halep'ten Pozantı'ya kadar bölgeyi gezdi ve orduya mahsus menzil anbar-

¹² Cemal Paşa, Hauralar, Selek yayınları, 1959, sayfa 364-365.

¹³ Selahi R. Sonyel, Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni Tehcirleri, Belleten, cilt XXXVI, sayı 141-144, sayfa 36, 37.

¹⁴ ATASE, arşiv no: 1/131, klasör 2287, dosya 12, fihrist 1-34. Bakınız ek: 2.

¹⁵ ATASE, arşiv no: 1/131, klasör 2287, dosya 12, fihrist 1-37, Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, yıl: 1982, sayı: 81, belge no: 1823.

¹⁶ ATASE, arşiv no: 1/131, klasör 2287, dosya 12, fihrist 1-39.

larından Ermeni muhacirlerine ekme verilmesini emretti¹⁷. Maraş'tan Konya'ya üçyüz Ermeni ailesi gönderildi. Bunlar Karapınar ve Sultaniye civarında ikamete tabi tutuldu. Bir kısım Ermeni ise Deyr-i zor'a gönderildi¹⁸. Böylece Zeytun Ermenilerinin savaş sırasında ülke içinde bir cephe açmaları önlenmiş oldu.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İngilizler Adana'dan başlamak üzere Antep, Maraş ve Urfa'yı işgal etti. Bu işgaller Ermeniler için kaçırılmaz bir fırsat oldu. Ermeni liderlerinden Bogos Nubar, Paris Sulh Konferansı'nda; Ermeni gönüllülerin Suriye'de İtilâf Devletleri'nin saflarında savaştıklarını, bu sebeple Kilikya bölgesinin kendilerine vadedildiğini ileri sürerek, Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum ve Trabzon ile güneydoğuda Maraş, Kozan, Osmaniye, İskenderun ve Adana'nın Ermenilere verilmesini istedi¹⁹. Ancak bölgede nüfus dengesi Ermenilerin aleyhindeydi. Ermeniler nüfus dengesini kendi lehlerine değiştirmek için, daha önce tehciye tâbi tutuldukları Kuzey Suriye'den Adana bölgesine hareket ettikleri gibi, Yozgat, Sivas ve Kayseri civarında bulunanlar da güneye göçe başladılar. Ermeniler bu yolculukları esnasında geçtikleri Türk köylerine saldırmaktan da geri kalmıyorlardı²⁰. Bunlara Port-said'deki kampta bulunan Ermeniler de katıldı. Kuzey Suriye'den Adana bölgesine yirmibeşbin Ermeni göç etti²¹. Tarsus'ta yayınlanan *Jamanak* gazetesine göre, bölgeye göç eden Ermenilerin sayısı yaklaşık elli bin civarındaydı²².

İngilizlerin Maraş'ı işgal etmesinden sonra bu şehirden mecburî göçe tâbi tutulmuş olan Ermeniler de geri dönmeye başladılar. Ermeni kaynaklarına göre İngilizlerin işgalinden sonra ve özellikle Fransız işgali sırasında Maraş'a geri dönen Ermenilerin sayısı onaltıbin civarındadır²³. Ermenilerin nüfusları ile ilgili olarak kendi lehlerine rakamlarla oynama alışkanlık-

¹⁷ Cemal Paşa, a.g.e. sf. 361.

¹⁸ Stanley E. Kerr, *The Lions of Marash*, State University of New York Press, Albany 1973, sf. 17.

¹⁹ Salahi, R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973, sf. 21.

²⁰ Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, (TİTE) belge no: 114/53866.

²¹ Pierra Redan, *La Cilicie Et Le Problème Ottoman*, Paris 1921, sf. 88.

²² *İleri Gazetesi*, 13 Nisan 1335.

²³ *The 22 Days of Marash: Papers on the Defence of the City Against Turkish Forces* Jan-Feb. 1920, *Armenian Review*, vol. 30 (Winter 1977) sf. 387.

ları bilinen bir gerçektir. Bu sebeple verilen bu rakamları ihtiyatla karşılamak gerekir. Tehcir edilirken bütün mallarının yağma edildiğini ileri süren Ermenilerin böyle kalabalık bir nüfusla geri döndüklerinde yağma edilen hangi evlerine yerleştiklerini ve ne ile işlerini sağladıklarını sormak gerekir. Kaldı ki onaltıbin Ermeninin bir iki ayda Maraş'a geri dönmesi demek bölgede büyük bir kargaşanın meydana gelmesi demek olacaktır ki, buna dair herhangi bir işaret görülmemektedir. Ermenilerin bu sayıyı yüksek göstermelerinin sebebi, Fransızların Maraş'tan geri çekilmelerinden sonra ortaya attıkları hayali Ermeni kıırımı iddiasına zemin hazırlama gayesinden başka bir şey değildir. Nitekim Fransızların Maraş'tan geri çekilmesinden hemen sonra Ermeniler, Sulh Konferansı'na çektikleri telgrafta, ondokuzbin Ermeni'nin öldürüldüğünü iddia etmişlerdir²⁴.

Türk arşiv kaynaklarında İngilizlerin Maraş'ı işgalinden sonra Zeytun'a geri dönen Ermenilerin sayısı ve faaliyetleri hakkında bilgiler bulmak mümkündür. Fırnis nahiye müdürü Cemil Bey, jandarma takım Komandanı Osman Bey ve telgraf memuru Rıza Bey'in 22 Ekim 1919 tarihinde Zeytun'dan gönderdikleri raporda; Zeytun'a binbeşyüz Ermeni'nin geldiği, on yaşından yukarı olan erkeklerin silahlı olduğu, civardaki Türk ahaliye "bütün buralar Ermenistan olacak" diyerek onları üzüntüye boğdukları belirtiliyordu. Bunun yanında; birçok masum Türk'ün kanını içmiş olan azılı eşkiya Çolakyan Aram'ın başkanlığında bir Ermeni heyeti kurulduğu, Maraş'a Fransızları koymamak için Türklerin herhangi bir teşebbüste bulunması halinde derhal harekete geçmeye hazırlandıkları bu sebeple Türklerin hayatının tehlikede olduğu bildirilmiş ve kâfi miktarda silah ve askerî kuvvet gönderilmesi istenmiştir²⁵.

Anlaşılabacağı üzere Türkler Maraş'ta Fransızlarla çarpıştığı bir sırada Zeytun Ermenileri cephe gerisinde büyük bir tehlike arz etmekteydi. Ermeniler bununla da kalmıyor, kıyafet değiştirerek casusluk yapıyorlar, Türklerin Elbistan'daki Kuvâ-yı Milliye faaliyetlerini izleyerek Fransızlara rapor ediyorlardı²⁶. Zeytun Ermenilerinin bir diğer hedefi de Elbistan-Ma-

²⁴ Bu telgraf İstanbul Ermeni Patriği Narayan tarafından çekilmiştir. Bakınız, Documents of British Foreign Policy 1919-1939, first series, vol. IV. 1919, London 1952, sf. 301. Fransız Dışişleri Bakanı Millerand bu haber üzerine Londra Konferansına çektiği telgrafta Ermeni kayıplarının bini geçmediğini ifade etmiştir. Bakınız Kamuran Gürün, a.g.e. sf. 287. Türk arşiv belgelerine göre; Fransızların Maraş'tan çekilmesinden sonra teslim alınan bütün Ermenilerin sayısı sadece sekizbinbeşyüzdür: ATASE, arşiv no 5/1774, dosya 64, fihrist 69.

²⁵ ATASE, arşivi, klasör 255, dosya 2, fihrist 43-1, 2, 3, 4, bakınız ek: 3.

²⁶ Abadie, Türk Verdün'ü Gaziyıntab, çeviren Necmettin, Dersaadet 1339, sf. 20.

raş hattını kesmek ve kuzeyden Maraş'a gelebilecek olan Türk Kuvâ-yı Milliyye'sinin yolunu kapamak ve geçişlerine engel olmaktı. Bu planlarını gerçekleştirmek için ilk hedef olarak Maraş-Elbistan yolu üzerindeki Ceyhan köprüsünü imha etmeyi düşünüyorlardı. Ermenilerin bu planının anlaşılması üzerine Bertiz müfrezesi, Maraş Müdâfaa-i Hukuk cemiyeti tarafından, Elbistan-Maraş yolunu kontrol altında tutmakla görevlendirildi²⁷. Böylece Maraş'ta Fransızlara karşı verilen mücadele sırasında, Zeytun Ermenilerinin herhangi bir harekâta bulunmalarına fırsat verilmeyerek etkisiz halde bırakıldılar. Fransızlar Maraş'tan atılana kadar, Zeytun Ermenilerine karşı herhangi bir askerî harekâta girişilmedi. Maraş'ın kurtarılmasından sonra da Fransızların Antep cephesine yeni kuvvetler getirmeleri üzerine ikinci bir cephe açmamak için Zeytun meselesi olduğu gibi bırakıldı²⁸. Zeytun meselesinin halli mutlaka askerî bir hareket gerektiriyordu. Bu sebeble hem Antep cephesini askerî açıdan takviye etmek hem de Zeytun Ermenilerini muhasara altında tutarak sulh yoluyla teslim olmalarını sağlamak için 1921 yılı Haziran ayına kadar esaslı bir teşebbüste bulunulmadı.

Maraş'ın düşman işgalinden kurtarılmasından sonra Zeytun meselesine el atılmayışının bir diğer sebebini de İtilâf Devletlerinin baskılarında aramak gerekir. Zira, İtilâf Devletleri, Maraş'ın kurtarılmasından sonra Ermenilerin bu şehirde kırıma uğradığı iddiasını ortaya atarak Türkiye üzerinde baskıda bulunmaya başladılar. İtilâf Devletleri Sulh Konferansı'nda, sözde Maraş'ta yapılan Ermeni katliamının durdurulmasını ve kendilerine karşı Anadolu'da düzenlenen milliyetçi hareketlerden vazgeçilmesini istediler. Aksi takdirde verilen tavizlerin geri alınacağı ve sulh şartlarının daha da ağırlaşacağı tehdidinde bulundular. Hatta, Türklerin, Maraş'ta kendilerine meydan okumasından endişeye düşen İtilâf Devletleri, Anadolu'daki milliyetçi hareketlere misilleme olarak İstanbul'un işgal edilmesi kararını aldılar. Alınan bu karar üzerine 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgali vukubuldu²⁹. Bu baskı döneminde mutlaka askerî bir harekâti gerektiren ve İtilâf Devletlerinin yeni tepkilerine mesnet teşkil edecek olan Zeytun meselesinin halli ister istemez ileriki bir tarihe bırakılmış oldu.

²⁷ TİTE. arşivi, belge no: 114/53894.

²⁸ Sahir Uzel, Gaziantep Savunmasının İçyüzü, Ankara 1952, sf. 175.

²⁹ Osman Olcay, Sevr Andlaşmasına Doğru, Ankara 1981, sf. 137. Türklerin, Maraş'ta elde ettiği başarının, İtilâf Devletleri üzerindeki etkileri ve İstanbul'un işgaline tesiri hususunda geniş bilgi için bakınız: Yaşar Akbıyık, İstanbul'un İşgali, Türk Kültürü, sayı 311, Mart 1989, sf. 153-158.

Fransızların Maraş'tan geri çekilmeleri üzerine Zeytun Ermenileri korkuya kapıldılar. Civar köylerdeki Ermenilerle birlikte Zeytun'daki askeri kışla binasında toplandılar. Fırnıs Nahiye Müdürü ile birkaç Türk'ü esir alarak dışarı ile münasebeti kestiler. Jandarmaların silahlarını alarak karakolu dağılmaya mecbur ettiler. Bunun üzerine Süleymanlı kaymakamı Zeytun'a yakın mesafedeki Beşen köyüne giderek, Ermenilerden, esir ettikleri jandarmalarla nahiye müdürünü serbest bırakmalarını, aldıkları silahları geri vermelerini istediye de onlar bunu kabul etmek şöyle dursun Kuvâ-yı Milliye ile müsademeye girdiler ve daha sonra Zeytun'a geri çekildiler³⁰. 7 Mart 1920'de Alışar, Kabaktepe, Ketman ve Sarıgül köylerine saldırdılar. Köy halkının elinde silah olmadığından Ermeni saldırılarına karşı savunmasız durumdaydılar. Adı geçen köylerin halkının müracaatı üzerine Elbistan Mıntika Kumandanı Vekili Ali Rıza Bey III. Kolordu Kumandanlığından yardım istedi³¹. Bunun üzerine Maraş'tan Zeytun'a Süleyman Bey'in kumandasında bir jandarma müfrezesi gönderildi. Süleyman Bey'e aynı zamanda Fırnıs nahiyesi müdürlüğü de verilerek bölgede asayiş sağlanmakla görevlendirildi³².

Ermenilere nasihatta bulunmak ve silahlarını teslim edip Devlete itaatlerini sağlamak için Maraş'tan Kadızade Hacı Hasan Efendi ile Ermeni Protestan Cemaati Reisi Abraham Hartunian başkanlığında dört kişiden müteşekkil bir heyet 1920 Mart ayının sonlarına doğru Zeytun'a gönderildi. Bundan sonrasını Abraham Hartunian'dan nakledeyim:

“Mart'ın sonlarına doğruydı. İrfan Bey ve Mustafa Kemal Paşa'nın temsilcilerinden Cemal Bey beni çağırdı. Birkaç adamla Zeytun'a gitmemizi, Ermenileri, silahlarını Türk Hükümeti'ne teslim etmeleri için, ikna etmemizi istediler. O zaman Zeytun'da yaklaşık bin Ermeni vardı. Bizim çok iyi tanıdığımız Çolakyan Aram buradaki Ermenilerin reisi idi. Korunç Maraş çarpışmaları sırasında Zeytun'da hiçbir çatışma olmamıştı. Aram Bey'in ismi Türk kuvvetlerini bölgeden uzaklaştırmak için yeterliydi. Maraş'taki Türkler bile saldırmaktan çekiniyorlardı. Bu yüzden Hükümet, arslanı kafese koymak için bizi yem olarak kullanıyordu. Zeytun tarih boyunca Türkler için diken yığını olmuştu. I. Dünya Savaşı'nda Türkler

³⁰ ATASE, arşiv no: 5/1774, klasör 298, dosya 12, fihrist 37. Zeytun ve Maraş'taki Ermenilerin durumu hakkında V. Kafkas Fırkası Kumandanı olan ve Fransızların çekilmesinden sonra Maraş'ta asayiş sağlanmakla görevlendirilen Cemil Cahit Bey'in bu raporunun tam metni için, bakınız ek: 4.

³¹ ATASE, arşiv no: 5/1774, klasör 258, dosya 12, fihrist 32-5,6.

³² ATASE, arşiv no: 5/1774, klasör 258, dosya 12, fihrist 37-3.

Zeytun'u temizlemiş ve derin bir nefes almışlardı. Fakat bu çalılık şimdi kök salmış, canlanmaya başlamıştı. Dikenleri önceki gibi sivri değildi ama yine de bir çalılıktı... 28 Mart Pazar günü Zeytun'a ulaştık. Heyetin geleceğine dair bir Türk köyünden Aram'a haber gönderdim. Bizi nazikçe kabul etmesini rica ettim. Aram bizi maiyeti ile karşıladı. Bizi, özellikle benim için yapılmış olan ve iki yıl kalmış olduğum papaz evine götürdü. Yemek, rahatlık ve hizmet her zamanki gibi yine eksiksizdi. Konuyu açtık. Aram ve adamları isteyerek dinlediler. Onlar hapsedtikleri Türkleri serbest bırakacaklardı. Türklerden aldıkları malları geri iade edeceklerdi. Silahlarını da Türklerle teslim edeceklerdi. İtaate söz verdiler ve (Türk) ağanın kalbini kazandılar. Biz görevimizde başarılı olarak Maraş'a döndük"³³.

Görüldüğü gibi Hartunian, Türk kuvvetlerinin Zeytun'a askeri harekâta bulunmamasının sebebini Çolakyan Aram'dan çekinmelerine bağlamaktadır. Türk Devleti'nin bir avuç Ermeni'den çekinmesi söz konusu değildi. Söz konusu olan Türk Devleti'nin her zamanki gibi geleneksel hoşgörü ve adelet anlayışıyla konuyu sulh yoluyla kan dökmeden halletme çabasıdır. Bu işte kendisinin yem olarak kullanıldığını iddia ederek Türklerin gerçek niyetini anlamak istemeyen Hartunian, Fransızların kendilerini önce kullanıp, daha sonra Türklerin insafına terkedip gittikleri zaman, "şövalye Fransa o müthiş gücü ile bizi korurken katledildik. Onlar çekip gidince Türkler bizi affetti" demekten kendini alamamıştır³⁴.

Ermeniler heyete silahlarını teslim edeceklerini bildirmelerine rağmen daha sonra buna yaklaşmadılar. İngilizlerin vesika karşılığı verdiği silahlardan başka silahları olmadığını, bu silahları da vahşi hayvanların korkusundan dolayı saklamak zorunda olduklarını bildirdiler. Ermenilerin bu mazeretleri gerçek bir sebebe dayanmıyordu. Zira daha önce yerleşmiş oldukları Osmanlı askerî kışla binası pek muhkemdi. Bu binada kendilerini kolayca savunabileceklerini düşünüyorlardı. Türk yetkilileri ise Ermenile-

³³ Abraham Hartunian, *Neither to Laugh nor to Weep: a Memoire of the Armenian Genocide*, Boston 1968, sayfa 151-152. Ermeni tarihçisi Gwynne Dyer, *Middle Eastern Studies* (c. XII, January 1976, sayı: 1, sayfa 99-108) dergisinde çıkan yazısında, Abraham Hartunian'ın bu eseri için şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Abraham Hartunian tarafından yazılmış, tarihten ziyade bir hatıra olan ve yalanlarla dolu bir kitap vardır... Bu hatıralar açıkça; basit amaçlar için yayınlanmış bulunmaktadır: Türkiye'ye karşı mücadele hususundaki propagandaya destek sağlamak." Bu hususta geniş bilgi için bakınız: Ermeni Yalanları ve Bunların Türklerce Çürütülmesi, Ermeni Katliamları ve Tarih Yazma, çeviren, Mehmet Erdoğan, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, sayı 312, Kasım 1987, sf. 46-48.

³⁴ Abraham Hartunian, a.g.e. sf. 148.

rin kışla binasında kalmasını mahzurlu görüyor, onları eski evlerine nakletmek istiyordu³⁵.

1920 Nisan ayının sonlarına doğru Zeytun'dan Maraş'a sadakat yemininde bulunmak için dört Ermeni azası geldi. Geçmişini unutmak istediklerini, Zeytun'da askerî bir müfrezenin bulunmasını kabul edebileceklerini, ellerinde ondört silahtan başka teslim edecek silahları olmadığını beyan ettiler. Ancak Türk yetkililerine teslim olup kışla binasını boşaltmaktan kaçındılar³⁶.

Ermeniler bu sırada iâşe darlığı içindeydiler. Bu sebeble Zeytun'a yakın köylere ve yollara ara sıra çıkıyor Türklere saldırıyorlardı. Nitekim Kavkurt mıntukasında yolcuları soydular ve içlerinden iki Türk'ü şehit ettiler. Katiller Zeytun'a kaçtığı için yakalanamadı. Çünkü Zeytun kışlasına hariçten hiçbir kimsenin girmesi mümkün değildi³⁷. 14 Ocak 1921'de Göksun yolu ile silahsız olarak Maraş'a gitmekte olan Pınarbaşı'nın Karakilise köyünden Vahit oğlu Haydar ve arkadaşlarından dört kişi Kirazlıdere mevkiinde Ermenilerin saldırısı sonucu şehit oldu. Bir kişi de yaralandı. Susi köyünden Tapukoğlu İbrahim'in çok miktarda hayvanı Bulgurlu köyünden olup da Zeytun'a sağınmış olan Vartan oğlu Ohannes tarafından çalındı³⁸. Yine Göksun'dan Maraş'a buğday götüreren Türkler, Suçatı mevkiinde Ermenilerin saldırısına uğradı. Buğdayları ve paraları alındı. Tanır köyünden Hasan Bey'in hayvan sürüsünü Zeytun'a götürmek isteyen Ermeniler köy halkının yetişmesi üzerine bir keçiyi alarak kaçtılar. Çağılkan köyünden bir çoban hayvanları ile birlikte Zeytun'a kaçırıldı³⁹.

Bu olaylar üzerine askerî harekât zaruret halini aldı. Ancak bundan önce II. Kolordu Kumandanlığı tarafından Kurmay Binbaşı İsmail Hakkı Bey mıntıkada inceleme yapmak ve durum hakkında rapor sunmakla görevlendirildi. Bnb. İsmail Hakkı Bey'in, 2 Nisan 1921 tarihinde II. Kolordu Kumandanlığına sunduğu raporda şu görüşler yer alıyordu:

"Ermeniler Zeytun kasabasının yakınındaki kışla binası ile buna bitişik olarak kendileri tarafından inşa edilmiş olan evlerde oturmaktadırlar. Ermenilerin nüfusu binsekizyüz olarak tahmin edilmektedir. Bunların dörtyüzü silah kullanabilir durumdadırlar. Elleri ikiyüz silah, iki ağır

³⁵ ATASE, arşiv no: 5/1774, klasör 298, dosya 12, fihrist 59, bakınız ek: 5.

³⁶ ATASE, arşiv no: 5/1774, klasör 775, dosya 8, fihrist 7-3.

³⁷ ATASE, arşiv no: 9/1595, klasör 2490, dosya 120, fihrist 2.

³⁸ ATASE, arşiv no: 9/1595, klasör 2490, dosya 120, fihrist 1.

³⁹ ATASE, arşiv no: 9/1595, klasör 2490, dosya 51, fihrist 159.

makinalı iki otomatik tüfek, yediyüz kadar el bombası ve cepaneleri mevcuttur. Ermeniler Zeytun'un sekiz-on km. uzaklarına kadar gidip tarla, bağ ve kereste işleriyle uğraşıyorlar. Bu esnada silah taşımıyorlar. Civar köylerden Türkler Zeytun'a gidip geliyor ve Ermenilere erzak satıyorlar. Saldırıdan korkan Ermeniler serbestçe ziraat ve ticaret yapamıyorlar. Bu sebepten işe hususunda zor durumdadırlar.

Ahali iki kısım olup bir kısmı zengin diğeri fakir sınıftır. Zenginler rahat oldukları için Devlet'e itaat edilmesini ve civar Türk köyleriyle iyi geçinilmesini istiyorlar. Fakirler ise sıkıntıda olduklarından her ne suretle olursa olsun bu vaziyetten kurtulmalarını bunun için gerekirse çarpışmaya girişilmesini savunuyorlar. Can emniyeti sağlandığı takdirde işleriyle uğraşacaklarını ima ediyorlar. Saldırıya maruz kalmayacakları temin edildiği takdirde, Zeytun kasabasına giderek yeniden inşa edecekleri binalarda oturmak istediklerini ifade etmektedirler. Kışlaya sığınmalarının amacı saldırıya karşı müdafaada bulunmak fikrinden kaynaklanmaktadır. Kışla binası iki kat olup taştan yapılmış sağlam bir binadır. Kışla binasının kapısı Ermeniler tarafından kerpiç ve taşlarla kapatılmış alt ve üst katlarda müdafa için mazgal delikleri açılmıştır. Zeytun müfrezesinin bulunduğu Beşen köyü Zeytun kışlasına altı km. mesafededir. Müfrezenin mevcudu yüz kişi kadar olup efradın elbise ve ayakkabıları pek fenadır. Yalınayak efrat da vardır. Başbozuk elbiselerinden dolayı Zeytun Ermenileri müfrezeye askerlerine çete gözü ile bakmaktadırlar. Efradın elbisesinin ayrılması, gerek Ermeniler gerekse civar köylüler üzerinde büyük bir tesir uyandıracaktır. Asker sevki için yollar ve köprüler müsaittir"⁴⁰.

II. Kolordu Kumandanlığı bu raporu Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderirken; Zeytun Ermenilerinin tarihteki isyanları sebebi ile çevrede korku yarattığını, gelecekte tekrar isyan edebilecekleri endişesi ile halkın, Ermenilerin orada kalmalarına taraftar olmadığını belirtti. Bunun için Ermenileri kışladan çıkarıp Zeytun'da kasaba tesis ettirmenin doğru olmayacağını, meseleyi zamanında ve tamamen halletmenin daha doğru olacağını savundu. II. Kolordu Kumandanı Albay Selahattin Bey bu görüşlerin yanısıra, Ermenilerin kışlayı terketmeyi kabul etmeyeceklerini bu durumda da Haçin'deki gibi bir vaziyetin doğabileceğini ve işin halledilmesinin bir süre uzayabileceğini de belirtti. Bu durumda, Ermenilerin müsait bir zamanda kışladan çıkarılarak emniyet altına alınmalarının mı

⁴⁰ ATASE, arşiv no: 1/1595, klasör, 2490, dosya 120, fihrist 4-2, 3, 4.

yoksa Zeytun civarını terketmelerinin mi gerektiği hususunun bildirilmesini istedi⁴¹.

Türk tarafında bu gelişmeler olurken Zeytun Ermenilerinden bazıları, Türk köylerine yakın bağ ve tarlalarını çok ucuz fiata satmak için müracaatta bulunuyorlardı. Bu müracaatın fakir olanların zaruretten, zengin olan Ermenilerin ise sahipsiz kalan bağ ve bahçeleri satarak kazanç elde etme düşüncesinden kaynaklandığı gözleniyordu. Ermeniler civar Türk köylerinden zahire almak ve Maraş'tan da gıyecek ve yiyecek alabilmek için yanlarına jandarma takılmasını ve şehre gitmelerine izin verilmesini istiyorlardı⁴². Ermenileri koruma hususunda onların muhafazasına verilecek sayıda jandarma olmadığı gibi, Türk yetkilileri asayiş açısından Ermenilerin serbestçe gezmelerine izin vermiyorlardı. Ermenilere durum izah edildiyse de Onlar köylere jandarmasız da gidebileceklerini anlaştırmak istiyorlardı. Bu durum Ermenilerin ne kadar sıkıştığını gösteriyordu. Bu durumu yerinde gören Fırnis nahiye müdürü Saadetin Bey, Türk askerî yetkililerine Zeytun meselesinin halli için bundan daha müsait zaman bulunamayacağını ve harekete geçilmesinin uygun olacağını bildirdi⁴³.

Bunun üzerine Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Vekili Fevzi Paşa 23 Mayıs 1921 tarihinde, II. Kolordu Kumandanlığı'na Zeytun kışlasının tahliye edilerek, daha önce Ermenilerin taarruz ve tecavüzlerinden zarar görmüş olup, bölgeyi terke mecbur kalmış olan İbrahimuşağı Aşireti'nin oraya yerleştirilmesini emretti. Bununla birlikte, Ermenilerin silahtan arındırılarak şimdilik o civarda ikametlerine müsaade edilmesini, bu meselede silah kullanmamaya gayret edilmesini, ancak silah kullanma ihtimali olduğundan ona göre tedbir alınmasını, bunun için gerekli cephanenin gönderileceğini bildirdi⁴⁴.

Bu sırada Ermenilerin çoğunluğu teslim olmayı istiyorlardı. Çünkü Zeytun'a yiyecek maddesinin girişine izin verilmediğinden açlık başgöstermişti. Arpa tarlaları henüz olgunlaşmamış olmasına rağmen Ermeniler tarafından yağma ediliyordu. Ermenilerin eşkıya gurubu, ordan burdan hayvan çalarak ahalinin iaşesini sağlayacaklarını belirterek, teslim olmak isteyenleri engelliyorlardı. Ermeni çeteleri Türk Hükümeti'nin kendileri ile uğraşamayacağını, tehditten başka bir şey yapamayacaklarını, teslim

⁴¹ ATASE, arşiv no: 9/1595, klasör 2490, dosya 120, fihrist 8-1.

⁴² ATASE, arşiv no: 9/1595, klasör 2490, dosya 120, fihrist 4-5.

⁴³ ATASE, arşiv no: 9/1595, klasör 2490, dosya 120, fihrist 74.

⁴⁴ ATASE, arşiv no: 9/1595, klasör 2490, dosya 120, fihrist 9.

olunması halinde olaylardan kendilerinin sorumlu tutulacağını, bunun da ölümleri demek olacağını ileri sürerek, teslim olmak isteyenleri tehdit ediyorlardı⁴⁵.

Türk yetkililer sulh yolunu bir kere daha denemeye karar verdiler. Bu amaçla, IX. Fırka erkân-ı harbiye reisi Bnb. Faik Bey, Maraş Ziraat Bankası Müdürü ve II. Kolordu'dan Teğmen Edip Bey'lerden müteşekkil bir heyet, Türk Hükümeti'nin beyannamesini tebliğ etmek ve Ermenilerin teslim olmalarını sağlamak üzere, 19 Haziran 1921'de Maraş'tan Zeytun'a hareket etti. 20 Haziran'da Fırnis'a ulaşan heyet üyeleri, Ermenilere haber göndererek görüşmek üzere birkaç yetkilinin gelmesini istediler. Ermenilerden İsadör, Vartan ve Strak isiminde üç kişi geldi. Hükümet'in beyannamesi Ermeni heyetine verilerek, durum etraflıca anlatıldı ve teslim olmaları istendi. Ermeni heyeti verdiği cevapta, Hükümet'in emirlerini yerine getirmeye hazır olduklarını bildirdi. Ertesi günü sabah vakti Ermeni heyeti ile birlikte Tğm. Edip Bey, beyannameyi halka okumak ve alınacak cevabı getirmek üzere Zeytun'a gönderildi⁴⁶.

Beynamede Zeytun Ermenilerine hitaben şöyle deniliyordu: "Ermeni milleti Hükümet nazarında Osmanlı tebaası sayılır. Sizlerden başka bütün İslâm ve gayr-ı müslim ahâli, Osmanlı kanunlarına riayetle, her nevi askerî mükellefiyet ve emirleri yerine getirmekte asla kusur etmedikleri halde, sizler Hükümet'in kanûni isteklerini reddederek isyan etmektesiniz. Elinizde bulunması kanûnen yasak olan silahları, İslâm ahali gibi teslim ile askere ait olup da yine asker ikamet edecek olan kışlayı boşaltmanız, Fırnis nahiyesi köylerine yerleşmeniz veya iskân edilmek üzere Maraş'a gelmeniz hususlarını görüşmek için, heyet gönderilmesi isteğini dikkate almadığınız anlaşılmaktadır. Bu hareketinize daha fazla müsâmaha gösterilemeyeceğinden, son bir idarî tedbir olmak üzere, Hükümet'in görüşünü teyiden sizlere bildirmek ve kesin cevap almak için heyet gönderilmiştir. Gönderilen heyetin açıklamalarını iyi karşılayarak silahlarınızı teslim ile kışlayı tahliye etmeniz istenmektedir. Aksi halde harekâta başlanacağı ihtar olunur"⁴⁷.

Beyannamenin tebliğ edilmesi üzerine Ermeniler muhtar Strak imzası ile dört maddelik bir yazılı cevap verdiler. Ayrıca hükümet adamları ve askerî yetkililerle görüşmek, bazı isteklerde bulunmak üzere kendilerinden

⁴⁵ ATASE, arşiv no: 9/1595, klasör 2490, dosya 120, fihrist 18.

⁴⁶ ATASE, arşiv no: 9/1595, klasör 2490, dosya 120, fihrist 16-7.

⁴⁷ ATASE, arşiv no: 9/1595, klasör 2490, dosya 120, fihrist 16-7.

bir heyetin Maraş'a götürülmesini talep ettiler. Bunun üzerine Teğmen Edip Bey Zeytun'dan geri döndü. Üç kişilik Ermeni heyeti de Maraş'a götürüldü.

Zeytun Ermenileri adına muhtar Strak tarafından verilen yazılı cevapta şu istekler ileri sürülmekteydi:

a) "Kışlanın birdenbire tahliyesi halinde, bunca zamandan beri Hükümet'in merhametine bırakılmış olan evlatlarımız, harabeye dönmüş Zeytun kasabasında iskân edilemeyeceklerdir. Bu, bütün masumların telef olmasına sebep olacaktır. Evlerimizin oturulabilir hale getirilmesine kadar, bir müddet daha kışlada kalmamız gereklidir.

b) Ahalimizin çoğu Maraş'a gelmeyi ve orada yerleşmeyi arzu etmektedir. Fakat tarla ve bağlarımızın hasat vakti geldiğinden ve Maraş'ta işlerini sağlayamayacaklarından kendi yerimizde kalmamıza izin verilmelidir.

c) Elimizde bulunan oniki adet silahın ve bir miktar cephanenin, asiyeş sağlanıncaya kadar vesika karşılığı bizde kalmasına müsaade edilmelidir.

d) İsteklerimizi her ne kadar yazılı olarak verdikse de doğrudan doğruya yetkililere iletmek istiyoruz"⁴⁸.

Daha önce belirttiğimiz gibi, Ermenilerin bu isteklerinden sonuncusu yerine getirildi ve onlardan bir heyet Maraş'a götürüldü. Ermeniler bir taraftan bu şartları ileri sürerken, diğer taraftan da Zeytun kışlasını tahkim etmek için etraftan taş ve toprak çektikleri gözleniyordu.⁴⁹ Bu faaliyetler onların teslim olmayacaklarını, asıl amaçlarının vakit kazanmaktan ibaret olduğunu gösteriyordu. Yapılan bütün teşebbüslerin sonuç vermemesi üzerine, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Vekili Fevzi paşa yetkililere askerî harekâta geçilmesi emrini verdi⁵⁰.

Zeytun'dan Maraş'a gelmiş olan Ermeni heyetine, Türk Hükümeti'nin kesin görüşü bildirildi. Ermeni heyeti geri dönerken, Türk kuvvetlerinden 25. Alay da teslim olacak Ermenilerin iskânlarını sağlamak, teslim olmayanlara karşı da silahlı harekâta bulunmak üzere, 25 Haziran 1921 tarihinde Maraş'tan Zeytun'a doğru yola çıktı⁵¹. Bu arada, Türk yetkilile-

⁴⁸ ATASE, arşiv no: 9/1595, klasör 2490, dosya 120, fihrist 14.

⁴⁹ ATASE, arşiv no: 9/1595, klasör 2490, dosya 51, fihrist 22.

⁵⁰ ATASE, arşiv no: 9/1595, klasör 2490, dosya 51, fihrist 30.

⁵¹ ATASE, arşiv no: 9/1595, klasör 2490, dosya 51, fihrist 19.

ri, Antep'te bulunan ve Fransızların danışmanlığını yapan Ermeni hukukçu Rafeel Kherlakian (Hırlakyan)dan, Zeytun Ermenilerini kan dökülmeden teslim olmaları hususunda ikna etmesi için yardımcı olmasını istedi. Rafeel Hırlakyan da Türk kuvvetleri ile birlikte Zeytun'a gitti⁵².

Bundan sonraki gelişmeleri olayların birinci derecede şahidi olan ve bizzat yaşayan Mekteb-i Hukuk mezunu, Ermeni Rafeel Hırlakyan'dan dinleyelim. Rafeel Hırlakyan, II. Kolordu Kumandanı Selahattin Bey'e sunduğu kendi imzasını taşıyan, 1 Temmuz 1921 tarihli raporunda şu bilgileri vermektedir:

“26 Haziran akşamı Zeytun yakınlarına vardık. O gece ben ve bizimle Zeytun'a dönen Ermeni heyeti, 25. Alay kumandanının (Binbaşı Hasan Bey) yayına çağırıldık. Kumandan Bey, Zeytunlulara hitaben tanzim etmiş olduğu beyannameyi okuduktan sonra, tebliğ etmem için bana verdi. Beyanname, kışlanın ve silahların teslimi halinde, can, mal ve namuslarının korunacağı, iskanları için çadırlar getirildiği, istirahatlarının sağlanacağı belirtildikten sonra, yirmi kişinin, silahları hayvanlara yükleyerek, 27 Haziran Pazartesi öğleye kadar Alay karargahına gelmeleri, aksi takdirde mukabele görecekları belirtilmekteydi. Kumandan Bey, benim 27 Haziran günü Zeytun'a hareket etmemi ve öğleye kadar kesinlikle karargaha dönmemi emretti.

Aynı gün sabah saat 6.30'da Zeytun'a vardık. Etrafta gördüğümüz herkese hemen kışlaya gelmelerini bildirdik. Bizimle beraber askerin de geldiğini duyan halk büyük bir teleşa kapıldı. Zeytun büyüklerini topladım. Beyannameyi okudum. İtaat edilmesi halinde hiçbir kimsenin burunun kanamayacağını, can ve mallarının korunacağını, istirahatlarının düşünüldüğünü, asayişini sağlamak için etrafa askerî kuvvetler yerleştirileceğini, harap evlerin tamiri için yardım edileceğini, hayvanları korumak için kendilerine vesikalı silah verileceğini, Zeytun'dan memnun olmayanların istedikleri yere gidebileceklerini, hatta millî hudutlar haricinde yaşamak isteyenlerin hudut haricine gönderileceklerini, herkese iyi davranılacağını, hak ve adaletten başka gaye güdülmeyeceğini izah ettim. Maraş'tan dönen Ermeni heyeti de Türklerle yaptığı görüşmeler hakkında bilgi verdi. Maraş Hristiyanları reisi Rosaniler de itaat edilmesi hususunda ricada bulundu ve gördükleri iyi muameleyi anlattı.

Sükûnetle düşünürlerken, Türk askerinin on dakikalık mesafeye kadar geldiği haberi umumi bir heyecan yarattı. Derhal kışlaya doldular. Kışla-

⁵² Stanley E. Kerr, a.g.e. sf. 232.

nın içi bir mahşer halini aldı. Durumun kendim için tehlike arzettiğini hissettiğimden, sesimin yettiği kadar, tekrar itaat etmelerini, kendilerine hiçbir zarar gelmeyeceğini yeminle temin ettikten sonra, "ben gidiyorum gelenler arkamdan gelsin" diyerek bayrağı elime aldım. 9.30'da kışladan çıktım. Kışlanın kapısına atılan iki silahlı, benimle gelecek olanlara mâni oldu. Herkesin gelmesini temin amacıyla gayet ağır surette yürümeye başladım. Beni takip edenleri Türk askerî saflarına geçirdim. Alay kumandanına durumu anlattım. Alay kumandanı teslim olanlardan, kışlada yakınları, aile ve çocukları olanları ayırıp, iade edileceklerini bildirmek üzere, teslim olan Ermenilerden oluşan bir heyeti Zeytun'a gönderdi. Fakat heyet kışlaya kabul edilmedi. Heyet, Kumandan Bey'e hitaben yazılı bir mektubla geri döndü. Mektubda, kadın ve çocukların can ve namuslarının Hükümet'e teslim edilmiş olduğu ve geri kabul edilmeyecekleri belirtilmekteydi. Kocaları ve yakınları ile birlikte dönmeleri halinde kabul edilecekleri teminatıyla, kadın ve çocuklar kışlaya geri gönderildiler. Kocaları ile birlikte gelenler, bağ ve bahçede olup da olaylardan mâlumatsız olanlar ile kışlanın dışında kalanlardan toplam beşyüzdoksanyedi kişi o gün öğleden sonra sâlimen karargaha nakledildiler.

Her ne kadar çarpışmaya başlanmış ise de itaat etmeleri halinde evvelce vad edilen teminatlardan faydalanabileceklerine dair, kışladaki Ermenilere bir beyanname daha yazıldı. Kumandan Bey'in emri üzerine İsadör Efendi, Zeytun rahibi ve benim tarafımdan da müşterek bir mektup yazıldı. Beyannâme ve mektup rahip tarafından gönderildi. Bunu müteakiben ahalinin arzusu ile Maraş'a hareket ettik. Yolda Ermenilerin görmüş olduğu iyi muameleye misal olmak üzere, kaybolan bir keçinin bulunması için dağlara müfrezeler çıkarılıp mutlaka bulunması, aksi takdirde bütün müfrezenin kurşuna dizileceği emri verildi. Yarım saat içinde keçi bulundu. Kadın ve çocuklar fazla yol alamadıklarından ve iki kadın yolda doğum yaptığından on saatlik mesafe dört günde alındı. Hatta gücü kalmayan bazı kadın ve çocuklar, Türk askerlerine ait hayvanlara bindirildi. Maraş'tan üç saat mesafeye kadar hepsine yiyecek gönderilmek suretiyle, haklarında askeriye tarafından bir kat daha lütuf ve insaniyet gösterildi⁵³.

Bu satırlar bir Türke değil, olayların birinci derecede şahidi Ermeni Rafeel Hırlakyan'a aittir. İtilâf Devletleri'nin, Türklerin Maraş'ta Ermenileri katlettikleri iddiasının aksine, Türk askerinin isyan halinde olan Ermenilere bile nasıl adil ve hoşgörülü davrandığını bu satırlar ortaya koymak-

⁵³ ATASE, arşiv no: 9/1595, klasör 2490, dosya 51, fihrist 79, 79-1.

tadır. Fakat Avrupa'da bazı yayın organları bu gerçekleri görmek istemekte, konuyu kendi tasavvurları doğrultusunda saptırmaktadır. 26 Eylül 1921 tarihli *Journal des Débats* gazetesi teslim olan Ermenilere yapılan bu insanî muameleyi görmezlikten gelmekte ve şu haberi vermektedir:

"23 Ağustos'ta Maraş'a getirilmiş olan altıyüz Ermeni, Türk Hükümeti tarafından Saint-Stepanes Kilisesi'ne kapatıldı. Ertesi gün savaşta tatbik edilen sisteme göre sürgün edildiler. Amerikan Yakın-doğu Yardım Komitesi'nin üyeleri hiç olmazsa bu sürgünlere yol yardımı yapmak istiyorlardı. Önce buna müsaade edilmedi. Nihayet epey yol katedildikten sonra her birine elli gr.lık ekmek verilmesine izin verildi. İhtiyarlar, kadınlar, çocuklar hepsi sürgün edildi. Hiçbirine binek hayvanı verilmedi. Yolculuk boyunca ilk gün onbir kişi öldü. Genç bir kadın Lezghi köyünde jandarmalar tarafından bir Türk'e verildi. Bir başka kadın iki çocuğu ile öldü. Yaşlı bir kadın kervanla birlikte yürüyemediğinden jandarma darbesi altında öldü. Açlıktan perişan bir halde bulunan bir ihtiyar, su isteye isteye öldü. Fakat su verilmedi. Onbeş gün olmadan altıyüz kişi de ölmüş olacaktır. Bu bahtsız kişilere ekmek ve su verilmesi yasaklanmıştı. Şayet onlardan biri yolda bir köylüden yiyecek istese, pestili çıkıncaya kadar dövülüyordu"⁵⁴.

Haber burada bitiyor. Bu satırları okuyunca akla gelen ilk soru, bilgilerin nereden ve kimden alındığı sorusudur. Adı geçen gazetenin, bu soruya verebileceği cevap, "bir görgü şahidinden alınan bilgiye göre", olmaktan öteye geçemeyecektir. Çünkü anlatılan olayların aslı yoktur ve olmadığını da daha önce Ermeni yetkilisine dayanarak verdiğimiz bilgiler teyit etmektedir. Adı geçen gazetenin Türkler aleyhinde bu şekilde asılsız haber vermesinin sebebini anlamak için, Millî Mücadele boyunca çoğu yazılarında tamamen Türk düşmanlığını işleyen ve Ermeni-Yunan dostluğunu savunmayı mesnet edinen Auguste Gauvain'in bu gazetenin başyazarı olduğunu bilmek yeterlidir⁵⁵. Kaldı ki Ermenilerin II. Kolordu Kumandanlığına çektikleri telgraf, gerçeği açık bir şekilde, bir defa daha ortaya koymaktadır. Zeytin Ermenilerinden Avadis Boyacıyan, Artin Kasapyan, İsadör Gülvanisyan ve Penus Karakuşyan, II. Kolordu Kumandanı Selahattin Bey'e çektikleri telgrafta, Türk Hükümeti'ne teslim olan Ermenilere, gerek teslim anında, gerekse yol esnasında ve iskânları hususunda

⁵⁴ E. Altıar, *Le Proplême de Cilicie et L'Avenir de la France au Levant*, Paris 1921, sf. 50.

⁵⁵ Yahya Akyüz, *Kurtuluş Savaşımız ve Fransa'da Ermeni Propagandası*, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, cilt XI. Mart 1973, sayı 66, sf. 22.

gösterilen iyi niyet ve şefkate teşekkür ettiklerini bildirdiler. Devlet'in idaresinde istirahatlarının temin edildiğini ve işlerinin bol bol sağlandığını da dile getiren Ermeniler, bu hususta gösterilen lütuf ve yardımlar için minnettar olduklarını beyan ettiler⁵⁶.

Teslim olan Ermeniler, yanlarında bir tek silahtan başka silah getirmedi. 27 Haziran 1921 tarihinde öğleden sonra Türk kuvvetleri teslim olmayan isyancı Ermenilere karşı silahlı harekâta başladı ve Zeytun kışlası topçu ateşine tutuldu.⁵⁷ 29 Haziran gecesi şiddetli rüzgardan ve karanlıktan istifade eden isyancı Ermeniler kışlanın batısındaki dereye indiler. Sulak dağının engebelerinden de istifade ederek güney istikametinde firar ettiler. İsyancı Ermeniler kaçarken kendileriyle birlikte gelmekten aciz olan soydaşlarını öldürüyorlardı⁵⁸.

Ermeni isyancılarının firarından sonra, Zeytun kışlasında Ermenilere ait olup, ele geçirilen büyük ve küçük baş hayvanlar ile diğer eşyalar bir tutanakla tesbit edilip yağmaya izin verilmeden mahallî yetkililere teslim edildi⁵⁹. Yine harekât sırasında ele geçirilen kiliseye ait kıymetli eşyalar, Ermeni mürahhası Haçator Vartaban'a tutanakla teslim edildi⁶⁰.

Zeytun'dan firar eden silahlı Ermeniler etraftaki Türk köylerini tehdit ediyorlardı. Nitekim 3-4 Temmuz günlerinde Sisne civarında Sarımsak dağında, Ermeniler rasladıkları üç Türk'ten birini şehit ettiler ve Türk kuvvetlerinin yetişmesi üzerine dağlara kaçtılar. Yine Ermenilerin saldırısı sonucu çıkan bir çarpışmada, Gökçeli köyünden Kara İbrahim Ağa şehit oldu⁶¹. Beşen, Ketman ve Sarıgül köyleri halkı askerî yetkililere müracaat ederek, kendilerinin ellerinde silah bulunmadığını, bu sebeble etrafta gezen Ermeni isyancılarının korkusundan vakti geçmekte olan ziraatlerini biçemediklerini bildirip tedbir alınmasını istediler⁶². Fransız işgal bölgesine geçmek isteyen isyancı Ermeniler, Osmaniye yolunun Türk kuvvetleri tarafından tutulduğunu anlayınca üç kola ayrıldılar. Bir kısmı Sarımsak dağını terk ederek Fırnis ve Şevikli taraflarına geldiler. Burada esir alınan onbir Ermenin verdiği ifadeye göre, kaçan Ermenilerin sayısı dört yüz ci-

⁵⁶ ATASE, arşiv no: 5/1595, klasör 2490, dosya 51, fihrist 129-1, bakınız ek: 6.

⁵⁷ ATASE, arşiv no: 9/1595, klasör 2490, dosya 51, fihrist 75-1. 43-4.

⁵⁸ ATASE, arşiv no: 9/1595, klasör 2490, dosya 51, fihrist 130. Ayrıca bakınız ek: 7.

⁵⁹ ATASE, arşiv no: 9/1595, klasör 2490, dosya 51, fihrist 157-2.

⁶⁰ ATASE, arşiv no: 9/1595, klasör 2490, dosya 51, fihrist 157.

⁶¹ ATASE, arşiv no: 9/1595, klasör 2490, dosya 51, fihrist 101.

⁶² ATASE, arşiv no: 9/1595, klasör 2490, dosya 51, fihrist 155.

varındaydı. Bunların ikiyüzellisi silahsız erkek, kadın ve çocuk, yüzellisinin ise silahlı olduğu anlaşıldı.⁶³ 7 Temmuz'a kadar devam eden takipten sonra Ermenilerin otuz kadarı çarpışmalar sırasında hayatını kaybetti. Yüz kadar Ermeni esir alındı. Geri kalan kısmı ise Adana istikâmetine doğru Fransız işgal bölgesine geçmeyi başardı. Azılı Ermeni eşkiyası Çolakyan Aram da dağlardaki bu çarpışmalar sırasında öldü.⁶⁴

Zeytun'un boşaltılmasından sonra, Ermenilerin tecavüz ve taarruzlarından dolayı eski yurtlarını terk etmeye mecbur kalmış olan Hacıibrahimi-muşağı Aşiret'i ve Beşen köyü halkı tekrar buraya yerleştirildiler.⁶⁵

Böylece yüzyıllardır memleket içinde bir çıban başı olarak varlığını sürdüren ve her fırsatta Türk Devletinin başına proplam açan, Zeytun Ermeni meselesi halledilmiş oldu. Zeytun meselesinin halli demek, Ermenilerin Türk toprakları üzerinde bağımsız bir Ermeni devleti kurma hayallerinin tamamen suya düşmesi demektir. 1921 yılına gelindiğinde, Ermenilerin Türk topraklarında, isyanlarını sürdürmeyi devam ettirebildikleri tek merkez Zeytun kasabası idi. Zeytun'un teslim alınması ile birlikte Ermenilerin Anadolu'daki son isyan kalesi de düşmüş oluyordu.

Özetle ifade etmek gerekirse, I. Dünya savaşı sırasında, isyanları sonucunu tehirciye tabi tutulan Zeytun Ermenileri, isyan sırasında çıkan yangından dolayı evleri harap olduğundan, Mütareke sonrasında geri döndüklerinde, yeni evlerini inşaa edene kadar Osmanlı askerî kışlasına yerleştirilmişlerdi. I. Dünya Savaşı'nın neticesinden ve Mondros Mütarekesi'nin aleyhimize doğurmuş olduğu sonuçtan istifade ile Maraş'ı işgal eden İngilizlerden ve özellikle Fransızlardan cesaret alan Ermeniler, geri döndüklerinde, Türkleri gönülden yaralayan davranışlar içine girmişler, etraf köylere saldırmaya başlamışlardır. Fransız kuvvetlerinin Maraş'tan geri çekilmemesinden sonra, Antep'te çarpışmaların devam ettiği bir sırada dahilde ikinci bir cephe açmamak için isyancı Ermenilere karşı askerî harekâta başvurulmadı. Sadece Zeytun civarına asayiş kuvveti yerleştirilmekle iktifa edildi ve bu meselenin halli ileriki bir tarihe bırakıldı. Silahlarını teslim etmeyen Ermeniler, etraf Türk köyleri için tehlike arz ediyordu. Nitekim iaşeleri azalan Ermenilerin bu ihtiyaçlarını tedarik etmek için etraftaki Türk köyelerine silahlı baskında bulunmaları, Türklerden birkaçını şehit etmeleri ve mallarını gasp etmeleri üzerine, Zeytun meselesinin bir an önce halledilmesi zaruret halini aldı. Bunun üzerine isyancılara, iskânlarının sağlanaca-

⁶³ ATASE, arşiv no: 9/1595, klasör 2490, dosya 51, fihrist 119.

⁶⁴ ATASE, arşiv no: 9/1595, klasör 2490, dosya 120, fihrist 119-140. E. Altıar, a.g.e. sf. 49. Stanley E. Kerr, a.g.e. saf. 234.

⁶⁵ ATASE, arşiv no: 9/1595, klasör 2490, dosya 120, fihrist 9-1.

ğı, can ve mallarının korunacağı temin edilerek, silahlarını teslim edip kışlayı boşaltmaları ve teslim olmaları istendiye de Ermeniler buna yaklaşmadılar.

Verdiğimiz bilgilerden de anlaşıldığı üzere Türk yetkilileri bu hususta fevkalâde insanî hareket etmişler ve isyancı Ermenilerin kan dökülmeden teslim olmalarını sağlamak için defalarca uyarıda bulunmuşlar, nasihat heyetleri göndermişlerdir. Fakat Zeytun'da bulunan Çolakyan Aram gibi Türk kanına susamış bazı Ermeni eşkıyaları, geçmişte işledikleri cinayetlerin korkusu ile ne kendileri teslim olmuşlar ne de teslim olacaklara izin vermek istemişlerdir. Zaruret halini alan askerî harekât sonucunda, Zeytun askerî kışlasında perişan vaziyette bulunup, teslim olan Ermeniler, Türk yetkilileri tarafından şefkatle karşılanmışlardır. Koruma altına alınan Ermenilerin iskânlarının yanısıra işçileri de sağlanmıştı. Böylece teslim olan Ermeniler, yüzyıllardır hakimiyeti altında yaşadıkları Türk Devleti'nin, geleneksel adalet ve hoşgörüsünü bir kez daha yaşamışlar ve istedikleri yere sâlimen ulaştırılmışlardır.

Dün Zeytun gibi yerleşim merkezlerinden, Osmanlı Devleti'ni içten yıkmaya çalışanlar, bugün aynı faaliyetlerini yurt dışından, metod değiştirerek Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı yürütmektedirler. Soykırımına uğradıklarını iddia ederek bu faaliyetlerini haklı gösterme çabasındaki Ermenilerle, gerek bilerek, gerekse bilmeyerek, bunlara destek sağlayanları, geçmişteki olayların bir safhasını teşkil eden, Zeytun meselesi hakkında vermeye çalıştığımız bu bilgiler düşünmeye ve gerçeği görmeye sevkeder ümidindeyiz. Arşiv vesikaları incelendikçe ortaya çıkan gerçek odur ki Türk Milletinin tarihinde Ermeni soykırımı diye bir kamburu yoktur. Böyle bir suçlamayı Türk Devleti'ne ve Milleti'ne yakıştırmak isteyenlerin asıl amaçları, olaylardaki kendi mesuliyetlerini başkalarına yüklemek gayretinden ibarettir. Çeşitli meclis ve toplantılarda Ermeni soykırımı iddiasını ortaya atarak bu meseleyi devamlı gündemde tutmak isteyenlerin gelecekteki planları, Türkiye'yi dış politikada yalnız bırakmak ve ülkemiz üzerindeki emellerini gerçekleştirmektir. Arşiv vesikaları incelenip sonuçları ilim dünyasına kazandırıldıkça, bilerek veya bilinmeyerek saptırılan bazı tarihi olayların asıl mahiyeti bütün açıklığıyla ortaya çıkmaktadır. Bunu özellikle, çok istismar edilen, tarihte Türk-Ermeni münasebetleri konusunda görmek mümkündür. Zeytun Ermeni meselesinin halli hususunda vermeye çalıştığımız bilgiler bunun tipik bir örneğini teşkil etmektedir. Devletlerin, bu gibi tartışmalı tarihî olaylarda, ilmin sesine kulak vererek, politikalarını buna göre tespit etmeleri, milletlerarası münasebetlerde birçok problemin ortadan kalkmasını sağlayacağı gibi, Dünya barışına da katkıda bulunacaktır.

BELGELER

Ek : 1

Orduy-u Hümayun Başkomutanlığı Vekâlet-i Celîlesi'ne
Devletlü Efendim hazretleri:

21 Eylül 1330 tarihli ve 89 numrolu tezkere-i acizilerine zeyldir. Maktül jandarma Ahmet'in cesedini taharri ve katilleri derdest için kuvve-i kâfiye gönderilmiş olup Göksun Kaymakamı ile Andırın Müdürü'nün maktülün cesetini, birkaç yerinde tüfek ve kama yarası olduğu halde, Andırın'ın Şevikli nâm Ermeni karyesi civarındaki ormanda buldukları ve maktülün mavzeriyle katillerin çifte tüfeklerinin mezkur karyede bir Hristiyan hanesinde elde edildiği ve katillerin de Kozan sancağında derdest edildikleri ve bu iki katilin Göksun'dan evvelce yalnız maktül jandarma Ahmet'in muhafazasıyla sevk edilmiş oldukları, mukaddema mahallinden vukûbulan iş'ardan anlaşıldığı sebk eden istizaha cevaben Halep Vilayetinden bildirilmiş olmakla beray-ı mâlumat arz olunur. Ol babda emrû ferman hazret-i menlehü'l-emrindir. 2 Eylül 1330.

Arşiv No: 1/131
Kılasör No: 2287
Dosya No: 12
Fihrist No: 3-3

Dahileye Nazırı namına
Müsteşar Ali

Ek: 2

Numro: 3089

Kudüs Başkumandanlık Vekâleti'ne mevrud şifre

1) Zeytun'da ikametleri caiz olmayan bazı eşhasın maa aile Konya'ya teb'idlerine 11'inden itibaren başlanacaktır.

2) Maraş'ta Ermeni kesreti bulunduğundan bunların içinde dahi muzir olanların Konya'ya teb'idleri için emir verilmiştir.

3) Bunların Konya'da iskan ve işelerinin temini için Dahiliye Nezaretine evamir-i lazime itâ buyurulmasını rica ederim. 25-27 Mart 331.

Arşiv No: 1/131
Klasör No: 2287
Dosya No: 12
Fihrist No: 1-34

IV. Ordu Kumandanı
Cemal

Ek: 3

Gayet aceledir.

Süleymanlı

Sivasta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Riyaseti'ne

22 Teşrin-i evvel 335, tarihiyle vekilim ve jandarma kumandanım Osman Çavuş tarafından çekilen telgrafta, amâl-i vatanın bir hâdımı olmak hasebiyle memurîn-i jandarma arkadaşlarımla beraber iftiharla ve on sene-denberi burada bulunarak ahvâl-i mahalliye vukuf-u tam olduğumuzdan ber-vech-i zîr arz-ı malumat eylerim:

Suret

1) Şehirden şimdiye kadar merkez nahiyesi olan Süleymanlı nam-ı diğer Zeytun'a zükûr ve inas olmak üzere cem'an binbeşyüz Ermeni avdet ettiği ve on yaşından yukarı olan zükûrun kâffesi Osmanlı, Alman, İngiliz, Rus beylik mavzeriyle müselleh olup külliyyetli cephaneleri bulunduğu ve kasaba dahilinde bile müsellehan gezmekte ve mücâvir İslâm ahaliye karşı buralar bütün Ermenistan olacak diye, inzibât-ı nâ layika istihsal etmek suretiyle ye'se düşürmektedirler.

2) Harb-i Umûmi'nin bidâyetinden nihayetine kadar çetesiyle beraber eşkıyalıkla iştihar etmiş ve bütün vaka-i ahireyi ihdas ederek Maraş Tabur Kumandanı Binbaşı Süleyman Bey ile birçok evlâd-ı vatanın kanlarını içmekle lezzetyâb olmuş olan Zeytun'lu Çolakyan Aram'ın riyâset-i tahtında merkez nahiyede, ondört azadan mürekkep Ermeni mahallesi teşkil ederek hükümete müdahale tazyik ve tehdit etmekte oldukları.

3) Burada bendenizle bir telgraf müdürü bir jandarma kumandanı onbeş kadar da jandarma mevcut olup her köy tehdit altında kahr ve zebun olmakta. Bura merkez nahiyeye tâbi olan beş İslâm karyesi ahali me'yûsiyyet içindedirler. Keyfiyet defâatle kaymakam Şahap Bey'e arz edilmiş ise de nazar-ı ehemmiyete alınmayarak haksız âmâl-i tervic ve İslâm ahalinin haklı şikayetleri reddediliyor.

4) Bura Ermenileri her bir ihtimâle karşı tedarikli ve hazır olup her ân—kerde ahval-i vehîme zuhurunda, jandarma arkadaşlarımızla beraber ahali-i islâmiyenin hayatları tehlikede kalacağı ve ırz ve namusu pay-mâl edileceği ve mevkiin balkanlık olması hasebiyle, âmâl-i hainânelerini serbestçe icra edecekleri şüphesizdir. Adana vukuatını haber alan bura Ermenileri heyecan ve galeyanda olup, vukuat-ı mezkurenin hakikat olup ol-

madığını anlamak için makina başına gelmeleri hakkında, mahallî reis Aram tarafından, Adana mürahhası Damatyan'a akşam telgraf keşide olduğu, Adana vukuatının mevsukiyeti tahakkuk ettiği ve Maraş'a Fransızların adem-i vürûdunu temin için İslâmlar tarafından bir hareket vukubulduğu takdirde, derhal hareket-i isyana başlayacakları aşikârdır. Velhasıl bura asayiş heran tehlikede olup, asayişin teminine kâfi kuvvetimiz olmadığı gibi, buraya tâbi karye-i ahalilerinin de müdâfaa olması için cephanesi yoktur. Binaenaleyh miktar-ı kâfi kuvvetin, olmadığı takdirde, esliha ve cephanenin irsâlini arz ve bu babda hatt-ı hareketimiz hakkında emir ve talimatınıza intizar eyeriz. Olmadığı takdirde esliha ve cephanenin irsâlini istirham eyeriz. 25-26 Teşrin-i evvel 1335.

Jandarma Takım Kumandanı Süleymanlı'nın Fırnis nahiyesi müdürü
Osman Cemil

Telgraf Müdürü
Rıza

Arşiv No: 1/105
Klasör No: 255
Dosya No: 2
Fihrist No: 43-1, 43-2, 43-3, 43-4

Ek: 4

Sivas'ta III. Kolordu Kumandanlığı'na
C.8-3-36 Vilayete

Maraş

1) Elbistan'dan itibaren bütün yollarda icra ettiğim tahkikata nazaran, Zeytun'daki Ermeniler endişe-i hayatlarıyla civar köylerden kâmilten Zeytun kışlasına toplanmışlar ve Maraş vak'ası üzerine Nahiye Müdürü ile birkaç Müslümanı kışlaya alarak, Müslümanlarla kat-ı münâsebet eylemişler ve jandarma karakolunu dağılmaya mecbur ederek, jandarmaların dahî silahını almışlar, bundan müheyyec olan ve aynı zamanda Maraş'taki Fransız kuvvetleriyle irtibatlarını men etmek üzere toplanan Kuvâ-yi Milliyye, Beşen köyü civarında toplanarak bir aydanberi karşılıklı mehasım bir vaziyette bulunmaktaymışlar. 5-2-336'da Süleymanlı kaymakamı Beşen köyüne giderek muntaka-ı bitarâfiyeye birkaç müsellâh Ermeni celbetmiş ve kendilerine jandarmalarla silahlarının iâdesi, esir ettikleri nahiye

müdürü ve rüfekâsının teslimi ve tahrip ettikleri şühedâ makberesinin tamirini teklif ve 24 saat zarfında buna bir cevap verilmesini ihtar etmiş ve kendisi bu müddetin gelmesini beklemeksizin, Zeytun'a hareket etmiş. Yolda tesadüf ettim ve kendisi de aynı ifade ile keyfiyeti izah etmiş. Müddet bittiği halde Ermeniler bir cevap vermedikleri gibi, tarafeynin devriyesi yekdiğerine tesadüf ederek müsâdeme etmiş ve Ermenilerin kendi devriyelerine muâvenet maksadıyla, Beşen istikametinde ilerlemeleri, oradaki Kuvâ-yı Milliyyenin mukâbelesi ile arada birkaç saat devam eden müsâdemeyi intac etmiş ve Ermeniler çekilmiş ve vak'a bu suretle niha-yetlenmiştir. Halen eski vaziyetlerini muhafazada devam etmektedirler.

2) Dün Maraş'tan nahiye müdürlüğüne vekâlet ika' etmek üzere bir-jandarma çavuşu ile miktar-ı kafi jandarma Zeytun'a sevk edildiği gibi, vaziyeti tahkik etmek üzere de Süleymanlı jandarma kumandanı Çardak'tan tahrik edilmiştir. Gerek Ermeni rüesâs-ı rûhâniyesi ve gerek Amerikalıların yazdıkları mektublarla, Hükümet'in re'fet ve ulüvv-i şefkati ve Maraş'taki Ermenilerin emn ve müsterihen ikâmet etmekte oldukları, kendilerinin sükûnet-i lüzumu anlatılmıştır. Netice ve neticenin alacağı şekle göre tedâbîr ittihaz ve keyfiyet muvazzahan arz edilecektir efendim. 9-3-1336

Arşiv No: 5/1774
Klasör No: 298
Dosya No: 12
Fihrist No: 37

V. Kafkas Fırkası Kumandanı
Cemil Cahit

Ek: 5

III. Kolordu Kumandanlığı'na

Zeytun'a gönderilen heyet-i nasiha avdet etti. Gerek bunların verdiği malumat, gerek oradaki Ermenilerin ileri gelenlerinin ol babdaki beyannameye cevaben yazdıkları mektub mealine nazaran, Zeytunluların irade-i hükümetten memnuniyet beyanıyla beraber, kendilerinin de emr-i hükümete itaat ve inkiyadından başka bir fikirleri olmadığı ve mukadde-ma İngilizlerin bâvesika ettikleri silahlardan başka silahları olmayıp, bunu da hayvanât-ı vahşiye korkusundan muhafazaya mecburiyet fikrinde buldukları anlaşılmış ve binaenaleyh şimdilik sükun ve sükûnetin muhafazasıyla, gerek ahali-i İslâmiye ve gerek Hristiyan tarafının, yekdiğerlerine tar-ruz ve tecavüz vukuuna zinhar meydan verilmemesi lüzumu, Süleymanlı kaymakamlığına ve Fırnis müdüriyetine tebliğ olunmuştur. Ancak mezkur Ermenilerin mukaddemâ yerleşmiş oldukları askerî kılla pek mütehakkim

olup, orada bekâları muvafık olmadığından, evveleminde bunların uslub-u hakimâne ile oradan çıkarılması ve civar köy hânelerine nakliyle, Hükümet'çe kışlaya vaz-ı yed edilmesi çaresinin teemmül olunmakta bulunduğu maruzdur. 7-4-1336.

Arşiv No: 5/1774
Kılasör No: 298
Dosya No: 12
Fihrist No: 59

Maraş Mutasarrıfı
İrfan

Ek: 6

II. Kolordu Kumandanı Saadetlü Selahaddin Adil Beyefendi pişgah-ı samisine.

Saadetlü Efendim Hazretleri

Hükümet-i aliyyenin ağış-i şefkatine iltica eden muî ahalemiz kullarının, gerek orada muamele-i tesliminde, gerek esna-yı rahda, naklinde ve gerekse, burada emr-i iskan ve iaşesi meselelerinde görmüş olduğumuz selamet ve istirahat ve mebzuliyet mahzâ hakkımızda bir peder-i şefkatperver makamında bulunan, zat-ı âlii kumandan-ı fehimânelerinde niam eltâf ve himaye-i samileri netice-i hasenesi bedidâr bulunduğundan, zat-ı âlii veliyy-i ni'melerinden görmüş olduğumuz lütuf ve inayet-i aliyyeleri şu hal (.....?) teselli-bahş olmakla, bundan böyle de emniyet-bahş olacağı derkar olan, himâye-i devletlerinin hakkımızda temâdisi hususunda da müsaade-i inayet-i merhametkâriyelerinin, bi-diriğ ve sezâvâr buyurulmasını istirham ve tazarru eyleriz. Ol babda emrû ferman hazret-i menlehü'l-emrindir. 7 Temmuz 1337.

Zeytun Ermeni ahalisi tarafından

Avadis Boyacıyan
(imza)

Amanuel Barutçıyan
(imza)

İsador Balcıyan
(imza)

Artin Kasapyan
(imza)

İsador Gülvanisyan
(imza)

Penus Karakuşyan
(imza)

Arşiv No: 5/1595
Kılasör No: 2490
Dosya No: 51
Fihrist No: 129-1

Ek: 7

Merkez Ordusu Kumandanlığı'na

Maraş

Şube: 1

Kısım: 1

7197.84/150

Mütarekeyi müteâkip kasabalarına avdet eden Zeytun Ermenileri, Mütareke vaziyetini ittihaz-ı fırsattan bil-istifade silahlanarak, Zeytun kışlasında mütehassın bir eşkıya şeklini almışlardır. Son zamanlarda mevad-ı iaşelerinin azlığı yüzünden, civar kurâya tecâvüze başlamaları üzerine te-haddüs eden bazı vakayığ üzerine, Hükümet'i, Zeytun Ermenileri hakkında kati bir karar ittihazına mecbur etmiştir. Hükümet, Ahali-i İslâmiyenin silahlarını topladığı şu sırada, Zeytun ahalisinin müsellaah ve kışlada müte-hassin bir vaziyette kalmalarını muvafık görmeyerek, silahlarının teslimi ile adalet-i şefkat-i hükümete itimat ederek iş ve güçleriyle meşgul olmalarını, bir heyet vasıtasıyla tebliğ ettim. Mukâbele-i ahalinin maruzatını şifahen bildirmek üzere bir Ermeni heyeti 26-6-37'de Maraş'a geldi. Kendilerine maksad-ı hükümeti izah ederek, tekâlif-i hükümeti kabul ettikleri takdirde, hüsn-ü muamele ve isteyenlerin Maraş'a nakilleri, aksi takdirde te'dibât icrasıyla muvazzaf bir müfreze ile 25-6-36'da heyet-i zeytuniye avdet ettirildi. Müfreze kışlayı muhasara ederek Hükümet'in teklifâtını tebliğ ve teslim olmaları için bir müddet tayin edip ahalden yüz kırksekiz erkek, ikiyüzonsekiz kadın ve ikiyüzotuzbeş çocuk arz-ı duhûlet ederek, mütebâki kısmının yüzelli erkek ve ikiyüz kadın, ikinci defa yapılan teklifi red ve silahla mukâbele etmeleri üzerine, 27-6-37 sabahından itibaren kışlaya topçu ateşi açılmıştır.

Topçu ateşi altında tebliğata düçar olan usât, 28/29-6-37 gecesi fırtınadan ve menâat-ı arzdan bil istifâde, garp cihetinden maa aile hurûç ve firar etmişlerdir. Kışla işgal ve firariler takip edilmişlerdir.

Firar eden usâtın kendilerine refakattan aciz olanları katlederek, Andırın istikametinde hareketleri anlaşılmış ve takip edilmekte olmuştur efendim. 2-7-37.

Arşiv No: 5/1774

Kılasör No: 258

Dosya No: 64

Fihrist No: 85

II. Kolordu Kumandanı
Selahaddin

